

Verdier, kvalitet og omstilling

Juryrapport etter nordisk studentkonkurranse om kirkegården og dens elementer

I forbindelse med den nordiske kongressen for kirkegårder og krematorier i Oslo 2013 ble det for første gang utlyst en nordisk studentkonkurranse om gravplassen og den elementer. Invitasjon ble sendt ut til alle Nordens arkitektskoler og høyere utdanningsinstitusjoner med tilbud innen formgivingsfag som landskapsarkitektur og industrideSIGN.

Konkurransen ble arrangert etter initiativet fra NFKK, Nordiska Forbundet for kyrkogårder og krematorier. Målet var å få studenter i tale om hvordan neste generasjons -gravplassplanleggere ser for seg fremtidens gravplasser i lys av et samfunn i endring. 52 registrerte seg på konkurransens nettside for nedlastning av programmet. Dette resulterte i hele 19 innsendte bidrag.

I programmet var det lagt opp til mulighet for å velge mellom tre ulike oppgaver:

1 Fornyelse og utvikling av mindre gravplasser tilknyttet et kirkebygg

Hvordan skape landskap hvor fortid, nåtid og fremtid møtes på et sted med en så sterk kulturell og historisk kontekst?

2 Det store gravplassarealet

Hva gir den store gravplassen identitet, styrke og kvalitet?

3 Gravplassens estetiske og praktiske elementer

Hvilke funksjonelle og estetiske krav stiller gravplassen til designen av ulike elementer?

Svært få av de 19 innkomne bidragene tok klar stilling til hvilke av disse tre oppgavene som faktisk ble besvart. Strengt tatt fremsto de fleste som en blanding oppgave av en og to. Det sentrale utgangspunktet for de fleste var knyttet til arbeidet med hva slags særegent sted en gravplass er. Hvordan så landskapet og elementene gestaltet blir en konsekvens av refleksjonen rundt stedets karakter. På et eller annet nivå tar alle bidragene stilling til dette spørsmålet. Skal gravplassen tillegges religiøs betydning? Er gravplassen et sted som skal være avskjermet? Opphøyet? Hvilken rolle har gravplassens beliggenhet og naturuttrykk for vår mulighet til å oppfatte stedets særegenhet? Svarene deltagerne gir inntar noe ulike posisjoner.

Siden det ble vanskelig å bedømme bidragene ut fra føringene gitt i de tre oppgavene valgte juryen å se bort fra disse. Bedømmingen av det innsendte materialet tok utgangspunkt i følgende generelle kriterier:

- Konsept og idèinnhold
- Arkitektonisk og designmessig kvalitet
- Gjennomførbarhet
- Anvendbarhet

- Hensyn til universell utforming
- Bærekraft og miljøhensyn
- Hensynet til anleggets/elementets levetid

Det er interessant at mange av bidragene tar et oppgjør med de individuelle uttrykkene på dagens gravplasser. Til nå har det enkelte gravstedet med sin beplantning og utsmykking visuelt og arealmessig tatt mye plass. Det er interessant at flere av forslagene tar et så tydelig oppgjør med denne dominerende trenden i nordisk gravleggingstradisjon. Det går en rød tråd fra de gamle gravplassers obelisker over storfolk til dagens iøynefallende monumenter med bilder, individfokuserede inskripsjoner og dekor. Når virkemidlene for individualisering har blitt oppnåelig for alle og uttrykkene samlet fremstår som en støy hvor individet igjen forsvinner, vender flere av studentene seg så og si innover. Gravplassens betydning blir til i dialogen mellom enkeltmenneskets følelsmessige ståsted og landskapet. Rent praktisk løser flere av forslagene denne utfordringen ved å fokusere spesielt på ulike varianter av urne- og askegravlegging. Andre kommer med ideer for både kiste- og urnegraver.

Det er kanskje interessen for gravplassens egenart som gjør at konkurransebidragene i liten grad tar utgangspunkt i om gravplassen er plassert i en by eller i et tradisjonelt bygdemiljø. Snarere tar forslagene utgangspunkt i noe emosjonelt som knytter seg til gravplassens formål. Det er et tankevekkende signal når studentene så og si bryter ut gjennom gravplassens gjerde og frigjør seg fra gravplassen slik vi kjenner den i dag. Det er her studentene peker på en helt ny retning for fremtidens kirkegårder og gravplasser. Gravplassen som sted må åpnes opp, men like vel avgrenses. For studentene behøver ikke denne avgrensingen være et tungt gjerde. Den kan være en landskapsutforming som gjør betydningen klar eller bidrar til en særskilt tilstedeværelse. Brått blir relasjonen mellom gravplass og landskapet omkring en helt annet.

Studentene utfordrer også på andre områder. Vi skal tenke i andre skalaer, kanskje dele opp våre store gravplasser i langt mindre og forskjellige enheter. Det skal være steder for fordypelse. Rammene skal åpnes, kantede rom blir til flytende former. Det skal være fokus på det stedet har å by på, mer ekte natur og opprinnelighet, og mindre av gartnerisk pyntlighet med individualitet og selvstendighet. Flere av forslagene leder tankene til oldtidens gravhauger, hvor disse fortidsminnene overraskende og punktmessig reiser seg og forteller en historie. Vi vet og føler at her har det vært mennesker før, for lenge siden. Slik skal vi begynne å tenke igjen.

De fem vinnerforslagene fordeler seg på en førstepremie og to andrepremier. I tillegg utnevnte juryen to ekstra priser til bidrag som representerte ideer som utmerket seg i særlig grad. Alle disse forslagene er ganske forskjellige i utforming, men bærer i seg mye av den samme grunntanken som beskrevet i innledningen ovenfor.

Førstepremie: Gravplads for mennesker

Forslaget er utarbeidet av *Katrine Harving Holm* og *Henriette Schønheyder van Deurs*, ved henholdsvis Det kongelige Danske kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering – Arkitektskolen og Det Natur- og Biovidenskapelige Fakultet ved Københavns universitet.

Forslaget innledes med en god og grundig analyse av hvilke forutsetninger som legger grunnlag for gode gravplasser for mennesker. Det har blitt arbeidet frem en helhetlig tilnærming til en rekke sentrale problemstillinger:

- *Gravplassens plassering*
Holm og Schønheyder van Deurs ønsker å legge gravplassen der folk ferdes, gjerne ute i

naturområder. Utfordringen ligger i utformingen av randsonene og dialogen mellom gravplassen og det omkringliggende landskapet ikke i valget av geografisk sted.

- *Organisering og avgrensning*
Gjennom analyse og illustrasjoner tas det et oppgjør med den strengt regulerte gravplassen med avskjermede, firkantede felt. Urnegraver med unike GPS-koordinater erstatter ruteorganiseringen. Den ytre avgrensningen av gravplasslandskapet åpnes opp mot omgivelsene. Resultatet er en arealeffektiv gravplass som like vel ikke fremstår fortettet. Samtidig er valget av rene urnegravplasser et grep som ekskluderer mange fra å benytte en slik gravplass.
- *Religiøse symboler og gravminner*
Beplanting og en felles minnevegg erstatter gravminner. Det kollektive tar over for individualismen som preger dagens gravplasser. I bunn ligger et menneskesyn som vektlegger likeverd og felles livsvilkår. Minneveggen leder tankene til Jerusalems klagemur. I forslaget fremmes det også en visjon om at religion er noe den enkelte tar med seg til gravplassen, ikke noe som skal prege gravplassens utforming. Dette er et klart brudd med en nordisk tradisjon hvor gravplass og kirke i så stor grad har vært en helhet. Gravplassens religiøse betydning har også blitt videreført i arbeidet med tilrettelegging for et religiøst mangfold på offentlige gravplasser. Ved å fremme et menneskesyn som fokuserer på fellesskap fremfor individ og overlate religionen til individets indre fremstår vinnerbidraget som kontroversielt og utfordrende.
- *Natursyn og tidsperspektiv*
Frodighet vektlegges fremfor det strenge, kultiverte, og sammenhengende, naturpreget beplanting holder landskapet sammen i en helhet. Gravplassnaturen som sammenbindene element skal også gi en kontinuitet i en tidsdimensjon. Det blir vegetasjonen og ikke antall gravminner som gir gravplassrommet innhold. Juryen bemerker at hensynene til universell utforming ikke synes og vært tatt til følge i forslaget.

Forslaget følges av oppsummerende diagrammer som henviser til tematikken beskrevet ovenfor. Disse illustrasjonene er inspirerende og følges av en minimalistisk presis tekst eksempelvis *Tidsperspektiv for gravenes fredningstid settes opp mot..at det blir plass til og fylde ut mellom ledige graver med planters frodighet*. I et annet eksempel settes *Kirkegården eller gravrommets lukkethet opp mot ...rommets vegger åpnes, forskyves, flytter seg, åpenheten strømmer inn og det oppstår mulighet for minnevegger som kan tåle utvidelser*. Gjennom diagrammer og følgetekster viser bidragsyterne en moden forståelse for problemstillingene de har valgt å arbeide med.

Forslaget overbeviser med sin tydelige romanalyse og gjennomtenkte formgivningskonsept. Det har et sterkt idéinnhold og viser med stort mot og på en nyskapende måte gravplassens verdi. Gjennom å velge tre landskapstyper og tre ulike formkonsepter oppnås en god genrealitet slik at forslaget kan tilpasses til ulike landskapsrom.

Juryen kunne ønske at forslaget hadde vektlagt overordnede hensyn knyttet til plantevalg til det beskrevne landskap fremfor spesifikke angivelser av konkrete planter. Man kunne også

ønsket seg en beskrivelse av hvordan forslaget ideer kan tenkes anvendt på den lille kirkegården – landsbyens gravplass, eller den eksisterende gravplassen beliggende i beliggende i et åpent landskap. Kanskje er disse ønsker noe for en fremtidig, videre bearbeiding eller tilrettelegging for anvendelse på et konkret prosjekt? Forslagets fremstilling er grafisk sett svært vellykket og kan kanskje være et godt grunnlag for planlegging av nye gravplasser.

Juryen finner forslaget visjonært og inspirerende for en ny måte å tenke gravplass på. Det legger opp til at vi i fremtiden kan utvikle, eventuelt avvikle og løse noen av de problemene man ser i Danmark med "tomme" gravplasser.

Andrepris gis til to bidrag:

Fleksibilitet for en verden i stadig endring

Forslaget er utarbeidet av Renate Grantsdottir ved Universitetet for miljø- og biovitenskap på Ås.

Vår oppfatning av gravplassen mangler i dag innovasjon og fleksibilitet, hevder forslagsstilleren. Kanskje skal fremtidens gravplass domineres av minnelunden fremfor dagens rekker av graver? I minnelunden slik den beskrives av Grantsdottir blir nettopp fleksibilitet en viktig kvalitet.

Grantsdottir bearbeider gravplassen i et uttrykk som tar utgangspunkt i å utvikle emnet eller lokaliteten "*minnelund*". Her gjøres minnelunden til en paviljong med mulighet for et mangfold av gravformer: Navnet minnelund, innstøping av aske i konstruksjonen og nisjer for innsetting av urner i kolumbarium. I forbindelse med utformingen av forslaget har det blitt utarbeidet en modell som viser en paviljong konstruert i lys betong. Konstruksjonen er amøbeformet, dels åpen, over en oval plass hvor urner kan omslutes av jord. På bæresøylene settes navneplater til urnene i minnelundene. Det er søylene som også gir mulighet for innstøping av aske og rom for nisjer til urner.

Åpningen mot himmelen slipper lyset ned og bæresøylene kaster presise skygger over gravflaten gjennom dagen. Gravrommet får en omkranset ro, samtidig som man ser ut på landskapet mellom søljene. Urnegravene er vist lagt i en lett forsenket blomstereng. Betongkonstruksjonens tak har referanser til Le Corbusiers tankegang rundt kapellet i Ronchamp – men representerer like vel noe helt eget. Om dette er bevisst eller ubevisst vites ikke. Hos Grantsdottir gjør den lille kanten at konstruksjonen virker lett hevet - ja nærmest svevende. Søljene med navneplater, urner og innstøpt aske utgjør nærmest en menneskemur som stiger mot himmelen.

Forslaget har stor estetisk tyngde, både i utforming av paviljongen og den lett forsenkede amøbeformede gravplassen. Ikke minst bringer den nye idéer om inskripsjonstyper og materialvalg med navnskilt utformet som bånd i kobber. Tidens tann vil etter hvert komplimentere inskripsjonen og prege materialet. Slik gir løsningen en ekstra dybde og autentisitet.

Forslaget beskriver hvordan paviljongen kan oppføres på flere ulike lokaliteter: Inne i en tett granskog, slik at man kommer gjennom det mørke skogsmassiv frem til denne lysningen – til en minnelund av søyler. Et svært fint grep. Eller den kan legges mellom høye fjell og lyse opp, eller som et lite Akropolis på en bakketopp. Der juryen mener at paviljongen ikke egner seg er inne på en eksisterende, flat kirkegård mellom rekker av graver. Her oppstår det en dissonans og

paviljongen fremstår som et fremmedelement.

Gransdottir viser stor arkitektonisk sammenheng både i helhet og detaljer. Med tanke på eksisterende behov og tradisjoner synes juryen det kunne vært spennende å se en beskrivelse av et slikt anlegg tilpasset kistegraver eller begge gravtyper.

Dette forslaget er det eneste av de premierte som viser en detaljert arkitektonisk bearbeiding av den nye gravplassen. Samtidig legger det med sitt formuttrykk opp til en klar sammenheng med det andre forslaget som får tildelt andrepremie.

Et nettverk av monumenter – en ny kirkegård i Norden

Forslaget er utarbeidet av Aurora Lea fra Norge, Liv Ziska fra Danmark og Anna Livia Helander fra Sverige. Dette bidraget må deres sies å ha blitt til i konkurransens ånd.

I konkurranseoppgaven ble det etterlyst identitet, styrke og kvalitet til den moderne gravplass. Drift, økonomi, arealknapphet, ulike behov og kulturelle endringer gjør det nødvendig å tenke nytt om våre gravplasser. Som svar på denne utfordringen representerer forslaget en radikal motsats til linjen med imøtekommenhet ovenfor et kulturelt og religiøst mangfold gjennom konkrete uttrykk for de ulike tradisjoner. Forslagsstillerne har i sitt arbeid tatt utgangspunkt i møtet mellom historie og nye tradisjoner. Her forsøker de å trekke ut en felles nordisk bakgrunn som kan gis en ny fortolkning og komme til uttrykk i formgivningen av fremtidens gravplasser.

Grunnideen i Lea, Ziska og Helander konsept er en minnelund inspirert av oldtidens steinsetninger. En slags stor fellesgrav omkranset og avgrenset av en sirkelform. En ring av bearbeidet betong som kan variere i diameter og i måten den følger landskapets kurver. Formen gjør at det oppstår et ytre og et indre landskap. Ringene kan ha ulik høyde, ta opp i seg sprang i terrenget, ligge på toppen eller bunnen av landskapsformasjoner, i byen eller utenfor. Ja, selv til havs. Innenfor denne ringen spres de avdødes aske.

Gjentakelsen av form og funksjon skaper en sammenheng mellom de enkelte minneplassene: Et nettverk av monumenter spredt utover Norden. Uansett hvor man er i regionen vil man kunne finne en slik ring i landskapet, tre inn og minnes de døde. En slags åpen kirke kan man tenke, et særlig sakralt sted med åpenhet mot lys og himmelrom – uten noen bestemt konfesjonell binding. I dette ligger det en slags formulering av en felles nordisk kultur: *Foreldre kan begraves i Nord-Norge og minnes i København.*

Dette er et visjonært og interessant forslag. Det er grenseoverskridende på den måten, at det positivt tar fatt i det moderne menneskes relasjon til døden, gravplassen og til den geografiske og kulturelle mobilitet som preger våre livsløp. Betydningen av valgfrihet og individuelle tilpassninger diskuteres ofte i forbindelse med gravferdspraksis. Det ligger også en kime til konflikt mellom avdødes ønsker og de etterlattes opplevde behov i møte med sorgen. Med dette forslaget kan det skapes en sammenheng mellom en persons ønske om å spres på fjellet og en nærståendes behov for et sted å gå nær hjemmet. Hvorvidt det er meningsfullt å definere en felles nordisk kultur som lar seg ramme inn og gestaltes i form av gravplasser er en svært dristig problemstilling å gi seg i kast med. Selv om det åpenbart er mange strømninger og tendenser som legger press på hvor egnet forslaget er som en universell løsning for Norden, er det noe forfriskende og frigjørende ved måten forslagsstillerne har løst oppgaven på.

Spesialpriser for særlig gode ideer

Med bølger i landskapet

Utarbeidet av Helle B. Strandhagen ved Universitetet for miljø- og biovitenskap på Ås. Hun tok i sitt forslag utgangspunkt i en eksisterende gravplass i Bergen og følgende problemstilling: *Hvordan utforme en navnet minnelund til Fyllingsdalen, som blir en del av landskapet og utfordrer tradisjoner for minnelunder?*

Forslaget beskriver en helhetlig løsning for en ny minnelund, men juryen ønsker her å trekke frem et element fra dette bidraget, nemlig løsningen med minneveggen som skal romme navnene til de gravlagte. Hvert enkelt navn blir frest inn i fronten på en skuff som kan dras ut og benyttes til å legge blomster og andre gjenstander i. På hver side av fronten er det sider i plexiglass og skuffen er utstyrt med LED-lys som tennes når skuffen står åpen. Slik vil veggen kunne avgi varierende lysmønstre etter hvilke skuffer som står åpne. Et bilde på at gravplassen er et sted hvor mennesker kommer og går.

I Strandhagens arbeid beskrives denne veggen som en bølge gjennom gravplasslandskapet. Den skaper rom, tydeliggjør linjer, avgrensner og skaper kontinuitet mellom gravplassens randsoner og områdene omkring. Juryen finner det spennende at veggen er tenkt utformet i tre. Forslaget har blant annet funnet sin inspirasjon i de organiske formene i reinsdyrspaviljongen på Hjerkin og det vises til tre som det vanlige materialet i gravminner før stein ble oppnålig for alle. Tre er fornybart, er tilgjengelig lokalt og har lange tradisjoner som bygningsmateriale. Samtidig er det et materiale som gjennom teknologiutvikling har fått nye egenskaper og anvendelsesmuligheter.

Navnet minnelund er en gravtype som har blitt stadig mer populær de siste årene. Samtidig virker det som om det er krevende å gi disse feltene en god formgivning som ivaretar både fellesskapets og individets behov. Med sitt forslag bidrar Strandhagen med innspill til hvordan minnelunden kan få en spennende løsning for synliggjøring av navnene til de gravlagte. Samtidig viser grepet med skuffene en stor forståelse for gravplassens betydning for de etterlatte. Mange har et behov for å uttrykke sorg og savn gjennom handling. Her gis det et rom for de små private ritualer innenfor en felles ramme. Selv om forslaget tar utgangspunkt i Fyllingsdalen i Bergen mener juryen av minneveggen har overføringsverdi til andre anlegg og kan være et utgangspunkt for kommende navnedde minnelunder.

De vertikale gravpladser

Dette høyst originale bidraget er utarbeidet av Martin McSherry ved Kunstakademiets Arkitektskole i København. Forslaget skiller seg fra de andre innsendte bidrag og bryter helt med gravplassen som et åpent landskap eller park. Her skal de døde gravlegges i et urbant og moderne tårn, som vil vokse mot himmelen etter hvert som behovet for graver øker. Det er vanskelig å ikke ta sider ved forslaget humoristisk. Midt i Strøget i København plasseres en "stairway to heaven" med kran på toppen, klar til å bygge videre trinn for trinn opp i det blå. Gjennom konstruksjonen går en pipe fra krematoriet i kjelleren. Røyk velter ut. En effektiv begravelsesmaskin og et Meménto mori over byen. Tårnet består av åpne plan som holdes

oppe av stålrør. Tårnet rommer alle tilbud den flerkulturelle byen skulle ha behov for: Kolumbarier, kistegraver, urnegraver. Felt tilpasset særlige religiøse behov. Ja, selv skogskirkegårder lages det rom for dersom det var det folk ville ha. Alt får sin etasje. Hver etasje blir et avtrykk av en tidsperiode i byen.

Med dette tårnet åpner arkitekturen porten, slipper en naken rasjonalisme inn på gravplassen og spør: Kan vi se oss råd til store gravplassarealer i fremtiden? Befolkningstrykket i byene vokser. Hvorfor kan vi ikke sentralisere? Stable i høyden? McSherry peker på at dersom vi legger sammen alle gravplasser i stor-København får vi et areal som kan huse 50 000 mennesker. Hvorfor prioritere graver til de døde fremfor husrom til de levende?

Det er kanskje i kontrasten til det vi er vant til og i den uærbødige omgang med noen fundamentale problemstillinger forslaget får sitt humoristiske skjær? Samtidig tvinges vi inn i noe dilemmaer vi må forholde oss til i fremtiden. "De vertikale gravpladser" henter selvfølgelig også inn moderne teknologi og sosiale medier. Her vises det til paradokset i at vi velger minnesmerker i "evigvarende" stein, men sletter graver etter historisk sett kort tid. Samtidig vokser sosiale medier frem som en viktig arena for sorgbearbeidelse for mange. I forslaget presenteres gravplasser hvor minnesmerker er touchscreens hvor man kan lese om avdøde og kommunisere med omverden.

Takk til juryen

Konkurransens jury har bestått av følgende fagpersoner:

Karin Söderling

Kyrkogårdsförvaltningen i Stockholm. Karin er arkitekt og prosjektleder blant annet for den nye gravplassen på Järvafeltet.

Charlotte Skibsted

Landskapsarkitekt og kirkegårdskonsulent i to stift i Danmark. Driver Charlotte Skibsteds Landskapsarkitekter.

Åse Skrøvset

Landskapsarkitekt og gravplassrådgiver i Norge

Juryens sekretær har vært Bjarne Kjeldsen fra Norsk forening for kirkegårdskultur.

Takk til Støttespillere

En konkurranse som denne er svært ressurskrevende og kunne ikke vært gjennomført uten hjelp fra gode støttespillere. Vi har vært heldige å få støtte fra flere organisasjoner og bedrifter knyttet til gravferdssektoren i Norden.

Det er gledelig at organisasjonene som skal ivareta virksomheter, ansatte og lederes interesser stiller opp og bidrar til nyteknisk på denne måten. Videre handler slike løft også om å bidra til at fremtidens formgivere blir interessert i gravplasser som arbeidsfelt. Vi håper at dette vil resultere i mer oppmerksomhet rundt gravplassprosjekter og mer dynamikk i utviklingen av dette formgivningsområdet.

Varm takk til:

*Foreningen Sverige Kyrkogårdsschefer
Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund SKKF
Foreningen af Danske Kirkegårdsledere FDK
Fagforbundet
KA kirkelig arbeidsgiver- og interesseorgansasjon
Begravningsverksamhetens Centralförbund i Finland*

Gravplasssektoren i Norden har mange gode leverandører innen en rekke produktområder. Mange dyktige fagfolk i disse bedriftene gjør en helt nødvendig innsats for gravferdssektoren. På vegne av NFKK vil vi takke følgende bedrifter og bransjeorganisasjoner hjertelig for støtten til konkurransen:

Bentzen as
Nomias – Norsk miljøstabilisering
Grindaker as
Bergindustrien
LOG